

PICTURILE DIN BOLNIȚA BISTRIȚEI

de IOANA IANCOVESCU

Mănăstirea Bistrița (com. Costești, jud. Vâlcea), este ctitoria boierilor Craiovești de la sfârșitul secolului al XV-lea, prima mențiune documentară fiind din 1494¹. Mănăstirea a fost parțial ruinată în 1509, când voievodul Mihnea cel Rău a organizat o expediție punitivă împotriva Craioveștilor, atacând și mănăstirea, însă a continuat să funcționeze, întrucât aici s-a săvârșit în anul următor, 1510, nunta viitorului voievod Neagoe Basarab, nepotul Craioveștilor, cu Despina Branković. Curând mănăstirea a fost restaurată de aceiași ctitori, în timpul domniei lui Neagoe Basarab: biserica principală s-a refăcut și terminat de pictat în 1519².

Foarte probabil, mănăstirea era organizată după rânduiala chinovială, dispunând, în buna tradiție a așezămintelor de obște, de o bolniță ridicată probabil la scurtă vreme după clădirile principale. Existența unei prime bolnițe, înainte de 1509, pare să se regăsească într-o mențiune datorată lui Gavriil, *protos*-ul sf. Munte, venit în 1517 în Țara Românească pentru sfințirea mănăstirii de la Curtea de Argeș: relatând distrugerile provocate de Mihnea cel Rău, el amintește de „biserica Sfinților Apostoli, care o zidise Neagoe [...] să fie de îngroparea morților”, pe care Mihnea „iară o au sfârâmat”³. Din context reiese că biserica lui Neagoe se afla în mănăstirea Bistrița, așadar ca biserică de cimitir, deci probabil în incinta vestică, unde se află acum bolnița și cimitirul. După distrugerile lui Mihnea, ea s-a refăcut odată cu ansamblul principal al mănăstirii și este singurul martor care a supraviețuit din construcțiile de secol XVI, căci biserica principală și incinta au fost refăcute total din inițiativa domnitorului Gheorghe Bibescu, între 1846-1856⁴.

Pisania bolniței a fost înlocuită cu ocazia lucrărilor săvârșite aici în 1710 de Șerban Cantacuzino marele vornic, împreună cu soția sa Andreiana⁵, pierzându-se astfel informațiile asupra datării construcției și picturii bolniței, ctitorilor și hramului său. Hramul este menționat însă de Paul de Alep: „în afara mănăstirii este o a treia biserică [pentru cei bolnavi] cu hramul Schimbarea la Față”⁶. O bederniță aflată azi la Muzeul Național de Artă al României, provenind de la Mănăstirea Bistrița, databilă stilistic în secolul al XVI-lea și înfățișând Schimbarea la Față⁷ ar confirma aceasta, știut fiind faptul că iconografia obiectelor liturgice prezintă frecvent icoana hramului bisericii respective. Ctitor al bolniței a fost probabil numai Barbu, marele ban al Craiovei, deoarece este singurul dintre frații Craiovești, ctitorii mănăstirii, care este pictat pe perețele vestic din naos, ținând macheta bisericii, alături de soția sa Negoslava. Barbu este înfățișat în veșmânt monahal, iar inscripția menționează numele său de călugărie, ceea ce a fost considerat un fapt aluziv la un

¹ Un document de la Vlad Călugărul, în *DIR Veacul XIII, XIV și XV. B. Țara Românească*, București 1953, nr. 233, p. 224-226; *DRH B. Țara Românească*, vol. I, București, 1966, nr. 246, p. 400-401; nr. 247, p. 401-405.

² Pisania azi disparută, publicată de Nicolae Iorga în *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București 1908 (*Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, XV), p. 81; v. și Ctin. Bălan, *Inscripții Vâlcea*, nr. 172.

³ Tit Simedrea, *Viața și traiul sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, București, 1937 (extras din *BOR LV*, 1937, nr. 5-6), p. 15-16.

⁴ Pisania refacerii, la arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Bistrița olteană*, Mănăstirea Bistrița, 1996, p. 53-54.

⁵ Ctin. Bălan, *Inscripții Vâlcea*, nr. 196.

⁶ *Călătoriile lui Paul de Alep, Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 192; completarea aparține Mariei Holban, editoarea textului. Călătorul sirian precizează că în mijlocul chiliilor de pe latura de răsărit se mai afla o „biserică funerară” închinată sf. Nicolae – probabil un paraclis care putea servi și pentru slujbele funerare. Plasarea bolnițelor în mijlocul cimitirelor mănăstirești (inclusiv la Bistrița) certifică funcția funerară pe care o aveau, pe lângă cea de biserică a „spitalului” mănăstiresc.

⁷ Gabriel Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, p. 64-67.

eveniment recent⁸. Realizarea picturii se poate plasa așadar între începutul anului 1520, când Barbu Craiovescu este menționat ultima oară în divan ca mare ban, și anul morții sale, respectiv martie 1522 sau 1525⁹.

Biserica are un naos simplu, dreptunghiular, boltit cu semicilindru și este lipsită de pronaos. Inițial dispunea de un pridvor cu parapet și stâlpi subțiri de lemn, având acoperișul la nivelul celui al bisericii, așa cum apare în tabloul votiv. În 1710, Șerban Cantacuzino a înlocuit pridvorul cu unul de zid, modificând vechea fațadă vestică a bisericii și înlocuind pisania; înălțimea calotei acestui adaos a impus înălțarea, în pod, a zidurilor bisericii. Odată cu ușa, s-au lărgit și ferestrele, ceea ce a dus la pierderea picturilor din glafuri și din jurul acestora.

Picturile de la bolnița Bistriței¹⁰ reprezintă cel mai timpuriu ansamblu păstrat după perioada bizantină a Țării Românești. În mod convențional, pictorul a fost considerat a fi fost unul dintre cei trei zugravi care terminaseră în 1519 pictura din biserica principală: Dobromir, Dumitru sau Hirtop – ale căror nume se aflau în pisania, azi dispărută, a catholiconului mănăstirii¹¹.

În altar, bolta este rezervată Sf. Treimi, cu Cel Vechi de Zile cu nimb cruciger și Sf. Duh reprezentat deasupra concii unde se află Maica Domnului cu Pruncul, în varianta bust, ca mai târziu la Stănești, și încadrată de doi arhangheli. Profeții care i se adresează sunt reprezentați în picioare, fapt neobișnuit în iconografia Țării Românești. Registrul median lipsește, din cauza înălțimii reduse a bisericii, iar cel inferior este ocupat de *theoria* ierarhilor, cu Viziunea sf. Petru din Alexandria și Iisus în mormânt la proscomidiar.

Bolta altarului are pe extradados, în ax, o reprezentare neobișnuită: Sf. Duh în chip de porumbel, purtând nimb crucifer și însoțit de siglele numelui lui Hristos¹². Iconografia Sf. Treimi în pictura Țării Românești de secol XVI pare să indice o ușoară nesiguranță, având în vedere și reprezentarea de la bolnița Coziei (1542-3), unde cele trei Persoane din Filoxenia lui Avraam au, fiecare, nimburi crucifere și siglele numelui lui Hristos¹³. Spre axul arcului se îndreaptă câte trei profeți ale căror texte de pe filactere nu sunt alese din repertoriul turelor, ci se adresează tot Maicii Domnului.

Bolta naosului desfășoară în lung, pe semicilindru, o reducere a programului propriu turelor, respectiv Pantocratorul în slavă și cetele îngerești; în lipsa pandantivilor, evangheliștii sunt înlocuiți de simbolurile lor și plasați în jurul slavei.

Singura imagine din ciclul hristic, propriu naosului, este Schimbarea la Față de pe timpanul vestic. Ceea ce ar putea fi interpretat drept o imagine a hramului reprezintă de fapt un *habitus* al vechii iconografii din Țara Românească, ca și din Serbia sau Macedonia: la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș și probabil la Cozia¹⁴ în secolul al XIV-lea, la Stănești și bolnița Coziei în secolul al XVI-lea, Schimbarea la Față este extrasă din ciclul Marilor Sărbători și plasată în acest loc privilegiat, practică desprinsă probabil mai curând din tradiția iconografică decât din curentul isihast, așa cum s-a presupus uneori¹⁵.

În schimb, cele două registre narrative ale naosului (mai puțin peretele vestic) sunt ocupate de un amplu ciclu hagiografic, cel al sf. Ioan Botezătorul, cel mai vechi ciclu complet păstrat în Țara Românească. Acesta nu este impus nici de hram, nici de practicile iconografice valahe (unde ciclurile hagiografice sunt foarte rare), sau, cu atât mai puțin, de profilul iconografic al naosurilor¹⁶, însă reprezintă o temă adecvată funcției

⁸ Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura din secolul al XVI-lea de la bolnița mănăstirii Bistrița-Vâlcea*, SCIA-AP 19 (1972), nr. 2, p. 181.

⁹ *Ibidem*, n. 13. Autoarea preia și nuanțează datarea înaintată de Ion Donat (*Fundațiunile religioase ale Olteniei*, Craiova, 1937, p. 18-20) și Emil Lăzărescu (comunicare la IIA, 1969, *ibidem*, n. 7). După Alexandru Efremov, pictura se plasează „ante 1520”, către 1513-1514 (*Pictura interioară din paraclisul mănăstirii Bistrița-Vâlcea*, BMI XLI (1972), nr. 3, p. 70 și 72); I. D. Ștefănescu datează bolnița curând după 1517 (*La peintures religieuses en Valachie et en Transylvanie*, Paris, 1932, p. 112).

¹⁰ Principalele studii asupra picturii de la Bistrița la: I. D. Ștefănescu, *La peinture*, p. 110-112; Al. Efremov, *Pictura*, p. 67-78 (cu relevee iconografice la p. 70-71); Maria-Ana Musicescu, *Pictura*, în *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968, p. 265-266 (care datează pictura 1523-1529); C.L. Dumitrescu, *Pictura*, p. 179-193; Eadem, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978, *pass* (relevee iconografice la p. 24-25). O prezentare a bisericii și la Luiza Zamora, *Biserici bolniță din Țara Românească în secolele XVI-XVIII*, Grupul Român pentru o Istorie Alternativă (www.patzinakia.ro), București – Cluj-Napoca, 2007, linkul direct, p. 22-30 și lista aproximativă a scenelor la p. 119.

¹¹ *Supra*, n. 2.

¹² Cu siglele numelui lui Hristos, dar fără nimb cruciger, în reprezentarea sf. Treimi la biserica Sf. Nicolae Tzotza din Kastoria, sec. XIV (Ianis Sissiou, *A Composition combining Holy Trinity and royal Deisis in a Church in Kastoria* (în bulgară, rez. engl.), în *Izkustvo/Art in Bulgaria* 1996, 33-34, p. 32-33).

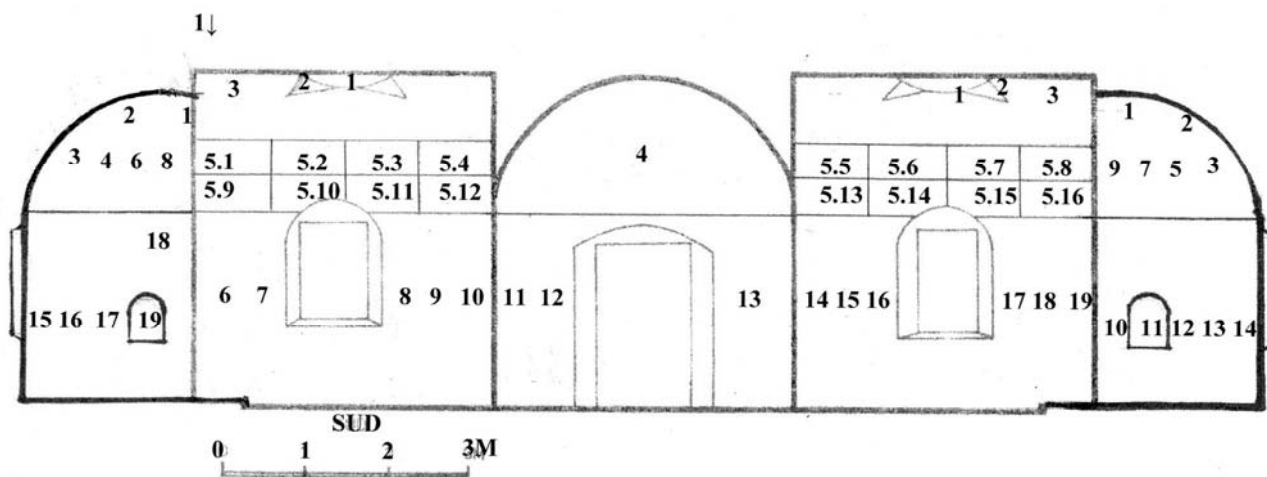
¹³ Formulă care în 1551 va fi interzisă de Stoglav (Leonid Ouspensky, Vladimir Lossky, *The Meaning of Icons*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1989, p. 205, n. 8).

¹⁴ *Vezi RRHA-BA*, XLVI (2009), p. 7.

¹⁵ C.L. Dumitrescu, *Pictura*, p. 188-189.

¹⁶ După C.L. Dumitrescu, „ponderea revine unor teme proprii pronaosului și nu întâmplător, ci tocmai pentru că încăperea trebuia să îndeplinească în primul rând această funcție [funerară]”, *Pictura*, p. 189-190.

acestei biserici, după cum arată faptul că același ciclu este prezent și în pronaosul bolniței de la Cozia, închinată sf. Apostoli. Asocierea figurii sf. Ioan Botezătorul contextelor funerare¹⁷ – motivată de înțelegerea botezului ca moarte mistică și înviere la o nouă viață – este atestată de unele relicve care poartă chipul Botezătorului¹⁸. Seria de 16 scene reproduce structura „clasică” a ciclului, bazată pe narațiunea evanghelică, căreia i se adaugă scena Aflării capului, episod deja de mult timp intrat în tradiția iconografică. El s-a preluat probabil pe această filieră, deși – corespunzând uneia dintre sărbătorile Bisericii – dispunea deja de o tradiție liturgică și literară care încurajase circulația textului detaliat, așa cum s-a păstrat de exemplu într-un manuscris contemporan, scris în Valahia într-o slavonă de redacție sârbească (așa cum ar fi fost de așteptat în mediul cărțurăresc al Bistriței)¹⁹. Inscripțiile însoțitoare ale scenelor reproduc și ele, mai mult sau mai puțin exact, citate evanghelice.

Pl. I. Bolnița Bistriței, releveul iconografic

Din registrul inferior lipsesc sfinții militari, locul lor fiind luat, ca în practica iconografică athonită, de către marii cuvioși – dintre care nu lipsește, desigur, sf. Pahomie, ocrotitorul ctitorului. Lor le este asociat sf. Nicolae, după o tradiție macedoneană care îl plasează în proximitatea altarului (și la Stănești sau, probabil, la mănăstirea Argeșului²⁰) și sf. Grigore Decapolitul, la prima sa reprezentare păstrată în Țara Românească și care reproduce fidel cea mai veche tipologie, regăsită ulterior în toate reprezentările românești. Din repertoriul naosului este preluată doar icoana sf. Împărați pe perețele de vest, pandant cu tabloul votiv, atestând așadar o practică iconografică ce nu singularizează iconografia imperială, cu atât mai mult cu cât în această biserică nu sunt figurați sfinții militari²¹.

Cei doi ctitori țin macheta bisericii; capul Negoslavei a fost repictat în 1710, odată cu modificarea ușii; tot acum s-a pierdut și inscripția denominatoare, numele ei recuperându-se din documente²².

¹⁷ Richard Krautheimer, *Introduction to an «Iconography of Mediaeval Architecture»*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, V (1942), p. 27-30.

¹⁸ Un relievar bizantin (ante 1323) cunoscut numai dintr-o gravură târzie, avea pe capac reprezentarea sf. Ioan Botezătorul cu aripi, ținând tipsa cu capul tăiat și un filacter cu textul unei stihiri de la vecernia Nașterii (*Reallexikon zur Byzantinische Kunst*, III, col. 624-5). Aceeași reprezentare (dar cu alt text) pe icoana-relicvar aflată azi în expunerea MNAR și provenind de la Bistrița (de factură bulgară, databilă la începutul sec. XVII), în care sunt încastrate moaște de sfinți (nu și de la sf. Ioan), însoțite de icoanele respective.

¹⁹ Ms. slav. BAR 305, ff. 150^v-154^v. Manuscrisul cuprinde omiliile la sărbătorile bisericești principale pe lunile ianuarie-august. Databil cca 1510-1520 după Ion Radu Mircea (*Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, text revăzut de Pavlina Bojceva, Sofia, 2005, p. 233); P. P. Panaitescu plasează manuscrisul în secolul al XV-lea (*Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă, București, 2003, p. 34-45).

²⁰ *Mărturii. Frescele de la mănăstirea Argeșului*, catalog de expoziție alcătuit de Emanuela Cernea și Lucreția Pătrășcanu, București, 2012, p. 90.

²¹ Pentru asocierea sf. Împărați cu sfinții militari, v. Christopher Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Ashgate 2003, p. 284 sq.

²² Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 17.

Stilistic, pictura de la bolnița Bistriței a fost considerată veriga „a cărei lipsă este mult deplânsă, care face legătura între pictura secolului al XIV-lea cu cea din secolul al XVI-lea”²³, respectiv ultima manifestare a tradiției bizantine, prezentă în Țara Românească la Cozia²⁴. Cromatica sobră, dar de o „luminozitate blândă”²⁵, atât de îndrăgită de pictura paleologă târzie, sau eleganța siluetelor arhanghelilor de pe boltă care amintește de familiarizarea cu modelele elenistice a picturilor metropolei, înscriu acest ansamblu între ultimele ecouri ale picturii paleologe. În același timp, desenul ferm al figurilor, cu contraste puternice între proplasmă și straturile cromatice de pe chipuri, amintește unele procedee dezvoltate de pictura cretană.

Pictura a fost restaurată între 2001-2007 de către pictorul restaurator Elena Murariu; fotografiile sunt realizate în timpul, și după restaurare.

²³ A. Efremov, *Pictura*, p. 78.

²⁴ M.A. Musicescu, *Pictura*, p. 265 (v. n. 10).

²⁵ C.L. Dumitrescu, *Pictura*, p. 67.

Fig. 1. Cel Vechi de Zile, bolta altarului.

Fig. 2. Maica Domnului cu Pruncul, conca altarului.

Fig. 3. Prorocul Zaharia, prorocul David, arhanghelul Mihail, bolta altarului.

Fig. 4. Viziunea sf. Petru din Alexandria, altar N.

Fig. 5. Viziunea sf. Petru din Alexandria, detaliu: Arie.

Fig. 6. Iisus în mormânt, proscomidiar.

Fig. 8. Sf. Vasile, Atanasie, Spiridon, ierarh fără nume, altar, S.

Fig. 9. Sf. Atanasie, detaliu.

Fig. 11. Sf. Spiridon, detaliu.

Fig. 12. Sf. Duh, prorocii Moise și Aaron, extradossal bolții altarului.

Fig. 16. Schimbarea la Față, naos V.

Fig. 17. Schimbarea la Față, detaliu.

Fig. 18.1.

Fig. 18.2.

Fig. 18. Ciclul hagiografic al Sf. Ioan Botezătorul: 18.1. Vestirea lui Zaharia, naos S; 18.2. Întâlnirea cu Elisabeta, naos S.

Fig. 18.3

Fig. 18.4

Fig. 18.6

Fig. 18.7

Fig. 18. Ciclul hagiografic al Sf. Ioan Botezătorul: 18.3. Nașterea sf. Ioan, naos S; 18.4. Înjunghierea lui Zaharia, naos S; 18.6. Sf. Ioan dus de înger în pustie, naos N; 18.7. Sf. Ioan predicând fariseilor, naos N.

Fig. 18.8

Fig. 18.9

Fig. 18.10

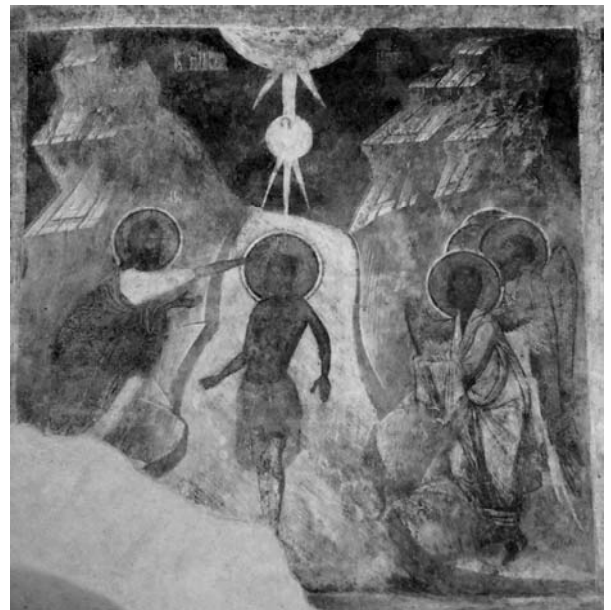

Fig. 18.11

Fig. 18. Ciclul hagiografic al sf. Ioan Botezătorul: 18.8. Sf. Ioan predicând vameșilor și soldaților, naos N; 18.9. Sf. Ioan botezând; Sf. Ioan predicând despre Hristos, naos S; 18.10. Dialogul dintre Iisus și Ioan, naos S; 18.11. Botezul Domnului, naos S.

Fig. 18.12

Fig. 18.13

Fig. 18.14

Fig. 18.15

Fig. 18. Ciclul hagiografic al sf. Ioan Botezătorul: 18.12. Sf. Ioan muștră pe Irod, naos S; 18.13. Sf. Ioan dus în temniță, naos N; 18.14. Ospățul lui Irod, naos N; 18. 15. Tăierea capului sf. Ioan, naos N.

Fig. 19. Sf. Sava și Antonie, naos S.

Fig. 20. Sf. Eftimie, Maxim, Ilarion, naos S.

Fig. 21. Barbu Craiovescu și Negoslava, naos V.

Fig. 22. Sf. Împărați, naos V.

Fig. 24. Sf. Atanasie Atonitul, Grigore Decapolitul, Nicolae, naos N.

Fig. 23. Sf. Teodosie Chinoviarhul, Pahomie, Pavel Tebeul, naos V.

Fig. 7. Sf. Chiril al Alexandriei, altar N.

Fig. 10. Sf. Spiridon, detaliu.

Fig. 14. Pantocrator.

Fig. 13. Sf. Duh.

Fig. 15. Arhangeli și serafimi,
bolta naosului spre E.

Fig. 18.5.

Fig. 18.16.

Fig. 18. Ciclul hagiografic al sf. Ioan Botezătorul: 18.5. Fuga Elisabetei, naos N; 18.6. Sf. Ioan dus de înger în pustie, naos N.

Anexa

PROGRAMUL ICONOGRAFIC*

Altar

1. **Cel Vechi de Zile** (вѣтхїи днѣми, їс хїс)
2. **Sf. Duh** [...]
3. **Maica Domnului cu Pruncul** („Oscotitoarea tuturor”, въскѣль застыпница, їс хїс)
4. **Arhanghelul Mihail** (N; [д]р(х)²⁶ миѡанл)
5. **Arhanghelul [Gavriil]** (S; [...])
6. **Profetul David** (N; прк[ь] дѣдѣ; pe filacter: [...])
7. **Profetul Solomon** (S; пркѣ соломо(н); pe filacter: „Ascultă fiică și vezi”, слиши| дѣщи и| вѣждѣ: Ps. 44, 12)
8. **Profetul Zaharia** cu cădelniță (N; пркѣ захарїа)
9. **Profetul Ieremia** cu sfeșnic (S; пркѣ єремїа)
10. **Viziunea sf. Petru din Alexandria** (сѣм²⁷ · пє|трь · алє|ѡа(н)дрѣск|н · ; їс хїс ; „Cine Ți-a rupt, Mântuitorule, haina ?”, кто ти рїзѣ спє ра(з)дра)
11. **Iisus în mormânt** (їс хїс)
12. **Sf. Chiril [al Alexandriei]** (сѣн кїрї(л) · ; pe filacter: „Mai ales pentru [preasfânta], curata, preabinecuvântata stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea și pururea Fecioara Maria”, нзр[...](д)но ѡ| [...] [...] чє[с]тѣк|н [...] прк[в]лѣосло|венкѣн| влѣчнцє| ншєн бїцн| н рнєно|д[в]ѣн ма|рїи ~²⁸: ecfonis după epiclesă)
13. **Sf. Grigore Teologul** (сѣн грїгорїє| вѣосло(в); pe filacter: „Dumnezeule sfinte, Care întru sfinți Te odihnești, Cel ce, cu glas întreit-sfânt de serafimi” (...ești lăudat, вє сѣм| нжє вь| сѣм| по|[ч]нвєн| [нж]є тр(н)|[с]тннн| гласом| ѡ(т) сєраф|нмь вь²⁹: rugăciunea de taină de la Trisagion)
14. **Sf. Ioan Gură de Aur** (сѣм · їѡ · | златѡзєстѣ³⁰)
15. **Sf. Vasile cel Mare** (сѣм| вєснлїє| вєлнкы)
16. **Sf. Athanasie al Alexandriei** (сѣм| аѡнасїє| алѡа(н)дрѣ|скн; pe filacter: „Pentru aceasta, Stăpâne preasfinte și noi păcătoșii și nevrednicii robii Țăii aceștia”, сєго ра(дѣ³¹)| вл(ї)ко пркѣстїю| н ми гр|ѣшны|н| н вєдо|сто[...]|н| равы т|вою сїю| :³² : rugăciunea de taină înainte de epiclesă, în liturghia sf. Vasile cel Mare)
17. **Sf. Spiridon** (сѣм| спїрїдон; pe filacter: „Iar pe noi pe toți, care ne împărtășim dintr-o pâine și dintr-un potir, unul cu altul” (...să ne unești, на[(с)] жє вь|сѣхѣ н|жє ѡ[(т)] є|дннго х|лѣва н ч|ашє прн|чєшн|шнхє| сь є|дннн| дроугь| :³³ : rugăciunea de taină după epiclesă, în liturghia sf. Vasile cel Mare)

* Culegerea inscripțiilor a fost prilejuită de proiectul „Text și imagine în pictura românească de secol XVI”, în curs de realizare la Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” sub coordonarea lui Constantin Ciobanu. Verificarea și traducerea inscripțiilor slavone s-au făcut împreună cu Ruxandra Lambu – căreia îi mulțumim încă o dată.

²⁶ Azi nu mai este vizibil.

²⁷ Scris cu ь și ѣ, probabil o formă incompletă a prescurtării сѣмн.

²⁸ În ms. slav. BAR 502 (*Liturghier*, sec. XVI, Țara Românească? slavonă de redacție mediobulgară, *apud* P.P. Panaitescu, *Catalogul*, 2003, p. 337-338), f. 32v: нзрѣдно ѡ пркѣстѣн чн|стѣн пркѣв(с)вєннѣн... În *Liturghierul* lui Macarie (Târgoviște, 1508, p. 86): нзрєдно ѡ пркѣстѣн ч(с)тѣн н пркѣв(с)вєннѣн...

²⁹ În *Liturghierul* lui Macarie (p. 45) și ms. slav. 502 (f. 12v): вьспѣвємын.

³⁰ Filacterul a fost distrus, odată cu Agnețul și textul de la sf. Vasile, în momentul în care s-a lărgit fereastra.

³¹ În loc de радн.

³² Ultimul cuvânt lipsește în ms. slav. 502 (f. 55r) și din *Liturghierul* lui Macarie (p. 145).

³³ Completările după ms. slav. 502 (f. 56r) și *Liturghierul* lui Macarie (p. 147).

18. **Sf. ierarh** ([...]; pe filacter: „Mulțumim Ție, Împărate nevăzut, Cel ce cu puterea Ta cea nemăsurată [toate le-ai făcut]”, вѣдоушимъ теѣ | ца|роу не|внннн| нже вез|мѣрнѡе| твою| силою| в[...]|са со|...]³⁴: rugăciunea de taină la plecarea capetelor, la liturgia sf. Ioan Gură de Aur)
19. **Cruce** (ѿ х̃с ни ка³⁵)

Extradosul boltii altarului

1. **Sf. Duh** (lateral: сѣмь дх̃б; nimb cruciger fără litere; deasupra: ѿ х̃с)
2. **Profetul Moise** (N; [...] моиси · ; pe filacter: „Rug arzând [...] mai înainte te-am văzut”, къ[...]|н[...]| ѡ[г]н[...]| ѡ несь[...]|а|рѣцш| провн|дѣхъ теѣ : : cf. Ieș 3, 2)
3. **Profetul Aaron** (S; пр(ѡ)къ ларонь; pe filacter: „Bună mireasmă [...]”, вѣоу|ханіе н| [...]т[...]|[...]емь · | : : cf. Numerii 16, 46?)
4. **Profet** (N; [...]; pe filacter: [...])
5. **Profet** (S; [...]; pe filacter: [...])
6. **Profetul Daniil** (N; пр(ѡ)къ · даннл; pe filacter: „Am văzut pregătindu-se scaune și pe Cel Vechi de zile stând”, азъ внд|ѣхъ дон|деже пр|ѣстолн| поставнн|ше · н ве(т)|х̃н дн̃|мн сѣд| · е · : Дан. 7, 9)
7. **Profetul Isaia** (S; [п]р(ѡ)къ їсан[а]; pe filacter: [...])

Naos

1. **Pantocrator** (ѿ х̃с, ѡ пантократоръ; inscripția circulară: „Domnul din cer pe pământ a privit, ca să audă suspinul celor ferecați, să dezlege pe fiii celor omorâți, să vestească în Sion numele Domnului și lauda Lui în Ierusalim, când se vor aduna popoarele împreună și împărățiile, ca să slujească Domnului”, † гь съ нѣсъ на землю прнзрѣ оуслншатн възднханіе ѡкованы(х) · раздрѣшнтн сн̃ы оумнрѣцленых · възвѣстнтѣ въ сїонѣ нме гн̃е · н хвалѣ его въ їер(ѣ)лмѣ · егда съверст салюдїмон въкзпѣ · н цр̃н є[же] работатн гос(д)вн : : ps. 101, 20-23)
2. **Tetramorf** (SE [Marcu]; SV Ioan, ѿ̃; NV [Matei]; NE Luca, л̃с)
3. **Îngeri**: la E: **arh Mihail** (ар̃(х) мнхан(а)), **Gavriil** (ар̃(х) гаврїн(а)) și doi **serafimi**; la V: doi **îngeri** („îngerul Domnului”, аггль гн̃б) și doi **serafimi**
4. „**Sfânta Schimbare la Față**” (сѣ[...]| прѣквбраженї[є]³⁶, lângă capul lui Iisus, la fiecare episod: ѿ х̃с; lângă apostolii din scena centrală: sf. Petru: п̃; sf. Iacov: їа; sf. Ioan: ї)
5. **Viața sf. Ioan Botezătorul**: **5.1. „Buna vestire a lui Zaharia”** (вѣоу|вѣщенїе| захарнннѡо: Lc. 1, 11-20); **5.2. Întâlnirea Maicii Domnului cu Elisabeta** („[...] Născătoarei de Dumnezeu [...]”, [...]а[...]| · вѣѣ[...]|єн: cf. Lc. 1, 39-41); **5.3. „Nașterea sf. Ioan Înaintemergătorul”** (рѡждѣ|ствѡ³⁷ сѣго ѿ̃ прѣчн ·); **5.4. „Înjunghierea lui Zaharia”** (закланїе захарнннѡо: cf. Mt. 23, 35; Lc. 11, 51); **5.5. Uciderea pruncilor și fuga Elisabetei** („[...] Elisabeta cu pruncul”, [...]єи[...]| єлсавє(т) ѡ[...]| съ маадєн[...](м) · : cf. Mt. 1, 16); **5.6. „Îngerul duce pe Io[an] în pustie”** ([н]аставлє(т) аггль ѿ̃ въ псстннє: cf. Lc. 1, 80); **5.7. Sf. Ioan predicând fariseilor** („Pui de viperă, [cine] v-a arătat să fugiți de la fața mâniei [ce va să fie?]. Iată și securea [stă] la rădăcina pomilor”, [порож]дїа єхїднов[...]| сказа[...]| ва[...](мь) вѣже[...]| [гнѣ]ва · оуже во и секира при ко[рєни дрѣ]ва : Mt. 3, 7 și 10; Lc. 3, 7 și 9); **5.8. Sf. Ioan predicând vameșilor și soldaților** (ѿ̃; „[au venit?] vameșii [...] și soldații să se boteze, [...]мнтарїє [...]н во[...]|н [...] к[...](р)шєн[...]|н[...]: Lc. 3, 12-14); **5.9. Sf. Ioan botezând; sf. Ioan predicând despre Hristos** (ѿ̃; lângă Iisus: ѿ х̃с; în centrul scenei: „eu vă botez cu apă; [Cel ce vine] după mine este mai puternic decât mine; Aceluia nu sunt vrednic [...]]; [Acesta

³⁴ În *Liturghierul* lui Macarie (p. 95): ...вѣсѣ сѣдѣлавъ.

³⁵ Cu tilde !

³⁶ În partea superioară, de o parte și de alta a slavei, o inscripție azi ilizibilă pare să fi fost legată de titlul scenei.

³⁷ Completările inscripțiilor din ciclul hagiografic al sf. Ioan după inscripțiile de la bolnița Coziei: *SCIA-AP* (2012), p. 170.

- vă va] boteza [cu Duh Sfânt și] cu foc; El are lopata [...]", азъ оуко водое крышь ви грѣде³⁸ же крѣпан[...] мене| емуже нѣсь(м) достоннь ѡ[...] | [...] крѣстн[...] | [н о]гнеи емз[же] ло[...]; la picioarele lui Iisus continuarea: „iar pleava să se arunce în foc”, а плѣкв[...] да съжежет · : Mt. 3, 11-12; Lc. 3, 16-17); **5.10. Dialogul dintre Iisus și Ioan** ([...], Mt. 3, 14-15); **5.11. „Botezul Domnului”** (ѿ; κ[ρ]υε[ν]іе гнн: Mt. 3, 16-17; Mc. 1, 10-11; Lc. 3, 21-22); **5.12. Sf. Ioan muștră pe Irod** („Nu se cuvine ție să ai pe femeia lui Filip, fratele tău”, не [д]остои ти се имѣти женѣ филипа| брата³⁹ тв(о)его :~ : Mt. 14, 4; Mc. 6, 18); **5.13. „Ioan a fost aruncat în temniță”** ([вѣ]вр[ь]ж[дѣн?] · ѿ · вѣ темныць · : Mt. 14, 3; Mc. 6, 17); **5.14. „Ospățul lui Irod”** (чръж(д)еніе ірѡдрѡ[о]: Mt. 14, 6-11; Mc. 6, 21-28); **5.15. „Tăierea [capului sf. Ioan] Înaintemergătorului”** (lângă capul sf. Ioan: ѿ; [оу]сѣкновеніе [глава ѿ] | пр(д)тѣчы: Mt. 14, 10; Mc. 6, 28); **5.16. Îngroparea trupului; aflarea capului sf. Ioan** („Aflarea cinstului cap al Înaintemergătorului”, ѡкретеніе⁴⁰ ч(с)тм[...] главы пртчи)
6. **Sf. Sava**⁴¹ (сѣн сава · ; pe filacter: „Este omului să cadă de la înălțimi și să se zdrobească [...] și (pe?) limba ta să cadă (=să piară?)”, оуне ест члѡкѡу съ| вносѣти па|сѣти н скрѡ|шнѣти сен| еже [...] н іази|ка твоего · | па|сѣти :~)
 7. **Sf. [Antonie cel Mare]** (сѣн [...]; pe filacter: „Am văzut mrejele diavolului cum se întind peste fața întregii lumi”, видѣ(х) сѣ|тѣи враж|ін прѡст|рь тѣ по л|нцѣ въ|сѣ|н зѣман| : : *Patericul*, pentru avva Antonie 9)
 8. **Sf. Eftimie** ([...]mie · ; pe filacter: „Fraților, înaintea ochilor să aveți pururea moartea și munca”, братіе| прѣдѣ| ѡчнма| пр[...]н|о съмр|тъ нм|кнѣтѣ| н мзк :~⁴²)
 9. **Sf. Maxim Mărturisitorul** (сѣн мажн[...]) · | неговѣдникъ; pe filacter: „Împărtășește-te cu măsurată hrană, cu tăcere și cu rugăciune”, прн[...]ш|[...]нсе пнц|ѣ въ мѣр|ѣ съ млы|чаніемъ| н млѣтво(м) :)
 10. **Sf. Parion** (сѣт[н] і[...]|рнѡ[...]); pe filacter: „Dacă [pentru] pânțele lucrezi vioi, cu atât mai mult îngrijește-te de suflet” (?), аще чрѣкво рав|ѡтаешн| зсърдн|нн колн|же попе|чешне ѡ| дшъ :~)
 11. **Pahomie/jupan Barbul [Craiovescu]** („Jupan Barbul ban a schimbat numele său [în] Pahomie”, жупа(н) барвз(л) ба(н) · прѣкнменѡка| нме емз · пахоміе :~⁴³)
 12. [Negoslava]
 13. **Sf. Constantin și Elena** ([сѣн] константн(н); сѣа елена)
 14. **Sf. Teodosie Începătorul de obște** (сѣт[н] · ѡεω(до)сіе · ѡвщєнжнѣтєль; pe filacter: „Rădăcina tuturor [relelor?] [este] [...]”, корє[...]| въсѣк[...]|а[...]|комъ чрѣ|па⁴⁴[...]| [...])
 15. **Sf. Pahomie** (сѣн пахоміе; pe filacter: [...], ло[...]|т[...]|[...]|[...]|[...]|[...]|[...]|[...])
 16. **Sf. Pavel [din Tebaida]** (сѣн · павєль; pe filacter: „Astfel [...]”, тако [...] |а[...]|[...]|рѣкѣ| [...]|осн[...]|[...]|[...]|[...])
 17. **Sf. Athanasie de la Athos** ([...]|сіе · а(т)ѡнєкы · ; pe filacter inscripție ștearsă)
 18. **Sf. Grigore Decapolitul** (сѣн · грнгоріе · декаполѣтѣ)
 19. **Sf. Nicolae** (сѣн · ннколає ·)

³⁸ Vsl. грѣды.

³⁹ Cuvântul брата a fost scris de două ori.

⁴⁰ Cuvântul a fost scris încă o dată, în marginea stângă a scenei.

⁴¹ Probabil al Ierusalimului: C.L. Dumitrescu, *Pictura*, n. 21.

⁴² La bolnița Coziei, citatul este: братіє прѣ(д) ѡчнма прысно| съмрѣтъ нме|нїе н мжкж| вонїе се.

⁴³ Textul inscripției a fost publicat în numeroase rânduri. Ultima mențiune, cu bibliografia completă, la Ctin. Bălan, *Inscripții Vâlcea*, nr. 198.

⁴⁴ Posibilă legătură cu verbul чрѣкѣти „a sorbi”. În cazul acesta, referirea ar putea fi la (multa) băutură.

- vă va] boteza [cu Duh Sfânt și] cu foc; El are lopata [...]", азъ оуко водое крышь ви грѣде³⁸ же крѣпан[...] мене| емуже нѣсь(м) достоннь ѡ[...] | [...] крѣстн[...] | [н о]гнеи емз[же] ло[...]; la picioarele lui Iisus continuarea: „iar pleava să se arunce în foc”, а плѣкв[...] да съжежет · : Mt. 3, 11-12; Lc. 3, 16-17); **5.10. Dialogul dintre Iisus și Ioan** ([...], Mt. 3, 14-15); **5.11. „Botezul Domnului”** (ѿ; κ[ρ]υε[ν]іе гнн: Mt. 3, 16-17; Mc. 1, 10-11; Lc. 3, 21-22); **5.12. Sf. Ioan muștră pe Irod** („Nu se cuvine ție să ai pe femeia lui Filip, fratele tău”, не [д]остои ти се имѣти женѣ филипа| брата³⁹ тв(о)его :~ : Mt. 14, 4; Mc. 6, 18); **5.13. „Ioan a fost aruncat în temniță”** ([вѣ]вр[ь]ж[дѣн?] · ѿ · вѣ темныць · : Mt. 14, 3; Mc. 6, 17); **5.14. „Ospățul lui Irod”** (чръж(д)еніе ірѡдрѡ[о]: Mt. 14, 6-11; Mc. 6, 21-28); **5.15. „Tăierea [capului sf. Ioan] Înaintemergătorului”** (lângă capul sf. Ioan: ѿ; [оу]с[ѣ]кнovenіе [глава ѿ] | пр(д)тѣчы: Mt. 14, 10; Mc. 6, 28); **5.16. Îngroparea trupului; aflarea capului sf. Ioan** („Aflarea cinstului cap al Înaintemergătorului”, ѡкретеніе⁴⁰ ч(с)тм[...] главы пртчи)
6. **Sf. Sava**⁴¹ (сѣн сава · ; pe filacter: „Este omului să cadă de la înălțimi și să se zdrobească [...] și (pe?) limba ta să cadă (=să piară?)”, оуне ест члѡоу съ| вносн па|стн н скрѡ|шнстн сен| еже [...] н іази|ка твоего · | па|стн :~)
 7. **Sf. [Antonie cel Mare]** (сѣн [...]; pe filacter: „Am văzut mrejele diavolului cum se întind peste fața întregii lumi”, видѣ(х) сѣ|тн враж|ін прѡст|рь тѣ по л|нцѣ въсе|н зема|н : : *Patericul*, pentru avva Antonie 9)
 8. **Sf. Eftimie** ([...]mie · ; pe filacter: „Fraților, înaintea ochilor să aveți pururea moartea și munca”, братіе| прѣдъ| очнма| пр[...]н|о съмр|тъ нм|кнтѡ| н мзк :~⁴²)
 9. **Sf. Maxim Mărturisitorul** (сѣн мажн[...]) · | нсповѣдникъ; pe filacter: „Împărtășește-te cu măsurată hrană, cu tăcere și cu rugăciune”, прн[...]ш|[...]нсе пнц|ѣ въ мѣр|ѣ съ млы|чаніемъ| н млтв(о)м) :)
 10. **Sf. Parion** (сѣт[н] і[...]|рн[о](н); pe filacter: „Dacă [pentru] pânțele lucrezi vioi, cu atât mai mult îngrijește-te de suflet” (?), аще чрѣкво рав|отаешн| зсърдн|нн колн|же попе|чешне ѡ| дшъ :~)
 11. **Pahomie/jupan Barbul [Craiovescu]** („Jupan Barbul ban a schimbat numele său [în] Pahomie”, жупа(н) барвз(л) ба(н) · прѣименова| нме емз · пахоміе :~⁴³)
 12. [Negoslava]
 13. **Sf. Constantin și Elena** ([сѣн] константн(н); сѣа елена)
 14. **Sf. Teodosie Începătorul de obște** (сѣт[н] · ѡεω(до)сіе · ѡвщенжнтель; pe filacter: „Rădăcina tuturor [relelor?] [este] [...]”, корє[...]| въсѣ[...]|а[...]|комъ чрѣ|па⁴⁴[...]| [...])
 15. **Sf. Pahomie** (сѣн пахоміе; pe filacter: [...], ло[...]|т[...]|[...]|[...]|[...]|[...]|[...]|[...])
 16. **Sf. Pavel [din Tebaida]** (сѣн · павель; pe filacter: „Astfel [...]”, тако [...] |а[...]|[...]|рѣкѣ| [...] |осн[...]|[...]|[...]|[...])
 17. **Sf. Athanasie de la Athos** ([...]сіе · а(т)онскы · ; pe filacter inscripție ștearsă)
 18. **Sf. Grigore Decapolitul** (сѣн · грнгоріе · декаполнтъ)
 19. **Sf. Nicolae** (сѣн · ннколае ·)

³⁸ Vsl. грѣды.

³⁹ Cuvântul брата a fost scris de două ori.

⁴⁰ Cuvântul a fost scris încă o dată, în marginea stângă a scenei.

⁴¹ Probabil al Ierusalimului: C.L. Dumitrescu, *Pictura*, n. 21.

⁴² La bolnița Coziei, citatul este: братіе прѣ(д) ѡ|чнма прысно| съмрѣтъ нме|нте н мжкж| вонте се.

⁴³ Textul inscripției a fost publicat în numeroase rânduri. Ultima mențiune, cu bibliografia completă, la Ctin. Bălan, *Inscripții Vâlcea*, nr. 198.

⁴⁴ Posibilă legătură cu verbul чрѣтн „a sorbi”. În cazul acesta, referirea ar putea fi la (multa) băutură.

